



TÜRKÇEDE BATI KÖKENLİ KELİMELELER SÖZLÜĞÜ ÜZERİNE

Ezgi ASLAN*

Geliş Tarihi: Ocak, 2016

Kabul Tarihi: Mart, 2016

Öz

Türklerin Batı kültürü ve medeniyeti ile etkileşiminin en yoğun yaşandığı dönem Tanzimat Dönemi'dir. Elbette bu etkileşim, dili de önemli derecede etkilemiştir. Nitekim bu dönemde Batı'dan Türkçeye geçen kelimeler gerek dönemin genel sözlüklerinde gerekse müstakil sözlüklerde ele alınmıştır. Türkçenin Batı dilleriyle etkileşimi devam etmekle birlikte bu dillerden geçen kelimelerle ilgili hem bu kelimelere Türkçe karşılık bulma çalışmaları hem de bu kelimeleri listeleyen müstakil sözlük çalışmaları sürmektedir. Batı kökenli kelimelerin madde başı yapıldığı sözlüklerin en yenisi Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü'dür. Bu çalışmada önce tarihte Batı kökenli kelimeler için hazırlanan sözlüklerden bahsedilecek, sonrasında da sözlüğün detaylı bir tanıtımı yapılacaktır.

Anahtar Sözcükler: Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, ecnebi sözlükleri, kelime alıntılama, alıntı sözlükleri, tanıtma.

ABOUT TÜRKÇEDE BATI KÖKENLİ KELİMELELER SÖZLÜĞÜ

Abstract

The most intense term which culture and civilization interactions of Turkish people and West countries is Tanzimat Reform Era and of course this interactions effect the Turkish language significantly. Accordingly, in this period, words which borrowed from West languages take place both general dictionaries and loanwords dictionaries mostly named "Ecnebi Lügatleri". In Turkish Republic period, interactive relation and academic studies about this situation has proceeded. In this period, there are many dictionaries which include words from West languages. The newest one of this loanwords dictionaries is 'Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü' which be published in 2015. In this study, firstly dictionaries which include words from West languages will be mentioned in Turkish lexicography area and then *Türkçede Batı Kökenli Kelimeleri Sözlüğü* will be introduced in detail.

Keywords: Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü, loanwords dictionaries, borrowing, dictionary review.

Ø. Giriş

Sözlükler; toplumların tarihi, sosyolojik, edebî ve felsefî yaşantılarının önemli birer yansımasıdır. Bir toplumun yaşamı, kültürü ve kültürler arası ilişkileri, dillerini ve dolayısıyla o dilin sözlüklerini ciddi anlamda etkiler. Farklı kültürlerle etkileşime giren toplumlar birbirini daha iyi anlamaya ihtiyaç duyarlar. Dolayısıyla ilk adımda birbirlerinin dillerini daha iyi

* Okutman; Anadolu Üniversitesi, ezgicorga@anadolu.edu.tr.

anlamaları ve anlamlandırmaları gerekir. Nitekim Türkçenin ilk sözlükleri de bu ihtiyaçlardan doğmuştur. 11. yüzyılda *Divanu Lugati't-Türk* ile başlayan Türkçenin sözlük tarihinde, günümüze kadar pek çok sözlük hazırlanmış ve kullanılmıştır.

Boz'da (2013: 79) da belirtildiği gibi Osmanlı Dönemi sözlüklerine bakıldığında bu sözlüklerin uzun süre *edilgen sözlük* özelliği taşıdığı görülür. Bu dönemde Farsça-Türkçe, Arapça-Türkçe sözlüklerin sayısı oldukça fazladır. *Edilgen (pasif) sözlük*, klasik dillerden ulusal dillere yapılan çeviri sözlüklerdir. Ulusal dillerden klasik dillere yapılan *etken (aktif) sözlük* diyeceğimiz modern sözlüklerin sayısı ise özellikle Tanzimat Dönemi'nde artış gösterir. Tanzimat Dönemi'nde bir yandan Arapça ve Farsça ağırlıklı *etken ve edilgen sözlükler* hazırlanırken diğer yandan özellikle Batı kökenli kelimelerin yer aldığı sözlükler de hazırlanmıştır. Tanzimat Dönemi'nde hazırlanan bu tür sözlüklerden bazıları önceki sözlüklere ek olarak hazırlanmış olup bazıları da müstakil olarak Batı kökenli kelimeleri içermektedir. Bu tür sözlükleri hazırlamaktaki amacın Batı'nın Türk kültür hayatındaki yoğun etkisi ve Türklerin Batı'yı daha iyi anlama ihtiyacı olduğu muhakkaktır. Ancak bu sözlükler de henüz *edilgen sözlük* özelliği taşımaktadır.

1. Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlükleri¹

Batı ile etkileşimin arttığı Tanzimat döneminde, Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü türünde, çok sayıda sözlük bulunmaktadır. Bu sözlükler kendi içlerinde; iki dilli genel sözlükler (bilingual dictionaries), yabancı kelimelere karşılıklar bulma sözlükleri ve Batı kökenli kelimeler sözlükleri (ecnebi lügatleri) olarak sınıflandırılabilir.

Türkçede hazırlanan en eski yabancı ögeler sözlüğü, Tanzimat Dönemi'nde H 1290/M. 1873 tarihinde *Hidayet* tarafından yazılmış *Lügât-i Ecnebiyye*'dir. 24 sayfadan oluşan, kısa bir sözlüktür. Bu sözlük, Türkçedeki Batı kökenli kelimeleri listelemekten ziyade, Batı kökenli kelimelere, Arapça ve Farsça karşılıklar bulmayı amaçlamaktadır.

Tanzimat Dönemi'ne ait bir diğer önemli sözlük *Hüseyin Remzi*'nin *Lügât-i Ecnebiyye İlâveli Lügât-ı Osmâniyye*'sidir. H 1298 / M 1881 yılında yazılmıştır. Hüseyin Remzi bu eserinde, daha önce hazırladığı *Lügât-i Osmaniyye* veya *İlâveli Lügât-i Osmâniyye* adlı sözlüklerine hem Arapça ve Farsça hem de Osmanlı gazetelerinde kullanılan Batı kökenli söz varlığını da ekleyerek cep sözlüğü boyutunda, baskı tekniği açısından çok ilkel bir sözlük hazırlamıştır. Bu sözlük, bu yazıda ele alınacak olan *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü* türünde yazılmış sözlüklerin ilki sayılabilir.

¹ Daha detaylı bilgi için bk. Yavuzarslan (2009); Eminoğlu (2010); Erciyas (2011); Sarı (2011), Akçay (2011).

Bir başka önemli sözlük de *Ahmed Hamdi*'ye ait *Lügat-i Ecnebiyye*'dir.² 1911 yılında Ahmet Hamdi tarafından ortaya konulan eser, Osmanlıcada geçen yabancı terimlere karşılık bulmak amacıyla yazılmıştır. Eserde, genel olarak Almanca, İngilizce, İtalyanca, Rumca, Fransızca, Latince ve Yunanca terimler ele alınmıştır. Sözlük, Trabzon'da Serasi Matbaasında basılmıştır.

Lisan-ı Osmanide Müstamel Lugat-ı Ecnebiye, Ali Seydi tarafından kaleme alınan bir diğer önemli sözlüktür. Eser, *H* 1327'de yayımlanmıştır. Türkçede kullanılan Batı kaynaklı kelimeler hakkında yazılmış en hacimli lügattir.

Cumhuriyet Dönemi'yle birlikte Batı kökenli kelimeler sözlükleri hazırlanmaya devam edilmiştir. Bu dönemde bu tür sözlükler de bir hayli çoktur. Bu sözlüklerden bazıları şunlardır:³

TANER, A. H. (1941). *Yabancı Kelimeler Lügati*. İstanbul: Kanaat Kitabevi.

ÖZÖN, M. N. (1962). *Türkçe Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, İstanbul: İnkılap Kitabevi.

EMECAN, N. (1988). *1960'tan Günümüze Türkçe Bir Sözlük Denemesi*, İstanbul: Yapı Kredi.

PÜSKÜLLÜOĞLU, A. (1997). *Türkçedeki Yabancı Kelimeler Sözlüğü*, Ankara: Arkadaş.

Yabancı kökenli kelimelerle ilgili en son çıkan yayın Günay Karaağaç'ın hazırladığı ve Akçağ Yayınlarından çıkan *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*'dür. Günay KARAAĞAÇ'IN sözlüğünde yalnızca Batı kökenli kelimeler değil toplam 22 dilden alınmış tüm yabancı kökenli kelimeler madde başı olarak listelenmiştir. Sözlük, 2015 yılında çıkmış olup toplam 816 sayfadır.

2. Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü

Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü (TBKKS), Batı dillerinden girmiş olan kelimelerin bir sözlüğünü oluşturmak amacıyla, *Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü Çalışma Grubu* tarafından hazırlanmıştır. Çalışma grubu Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN'ın başkanlığında toplam dokuz kişiden oluşmaktadır. Grubun üyeleri; Prof. Dr. Recep TOPARLI, Prof. Dr. Gürer GÜLSEVİN, Prof. Dr. Mustafa ÖNER, Prof. Dr. Erdoğan BOZ, Doç. Dr. Hatice ŞİRİN USER, Doç. Dr. Özkan ÖZTEKTEN, Yrd. Doç. Dr. Özgür AY ve Yrd. Doç. Dr. Mehmet Yasin KAYA'dır. Türk Dil Kurumu tarafından 2015 yılında ilk baskısı yayımlanan sözlük, Tanzimat'tan bugüne 95 yazarın 439 eserine girmiş Batı kökenli 6.634 madde başı ve

² Sarı, M. (2011). *Lugat-ı Ecnebiyye*. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 4, 359-456.

³ Eminoglu'ndan (2010) tümüne ulaşılabilir.

bunların yer aldığı 39.615 tanık tümceyi içermektedir. Seçilen bu eserler, belirlenen ilkeler doğrultusunda fişlenmiş ve çalışma grubu tarafından tartışılıp değerlendirilerek işlenmesi tamamlandıktan sonra bilgisayar ortamına aktarılmıştır.

TBKKS'nin "Ön Söz"ünde sözlüğün amacının: "Türkçeye Tanzimat döneminden itibaren girmiş olan Batı kökenli kelimeleri anlamlarıyla ve tanıklarıyla birlikte kullanıcıya sunmak" (s. 5) olduğu belirtilmiştir. Nitekim Fransızca başta olmak üzere İtalyanca, Almanca ve İngilizce gibi dillerden alıntılanan kelimelerin yanı sıra Rumca ve Ermenice kökenli kelimeler de sözlükte yer almaktadır. Dolayısıyla Türkçenin en çok etkileşimde bulunduğu Batı kökenli dillerin tümü sözlükte yer almaktadır.

TBKKS, 2007 yılında, tamamlanmış 3.372 madde başı ve 15 yazarın 112 eserinden alınan 9.811 tanık tümceyle 12 Temmuz 2007 günü TDK'nin Genel Ağ ortamında, *Prof. Dr. Şükrü Halûk AKALIN, Dr. Yücel DAĞLI ve Şefik Bilal ÇAVUŞOĞLU*'nun çalışmalarıyla kullanıcıya sunulmuştur.⁴ Böylece daha çok kullanıcının yararlanması sağlanmıştır. Genel Ağ ortamındaki sözlük, günümüze kadar yedi kez güncellenmiştir ve en son güncellemeyle birlikte Genel Ağ'daki sözlükte edebî eserlerimizde geçmiş Batı kökenli 5.321 söz ve bunların yer aldığı 25.530 örnek tümce bulunmaktadır.

3. Sözlük İncelemede Temel Ölçütler

Sözlükler bir dilin söz varlığını bir araya getiren önemli başvuru kaynaklarıdır. Sözlüklerde söz varlığının aktarımında madde başının seçimi ve tanımlanması kadar, amaca uygun sözlük hazırlama ve içeriğin düzenlenmesi de önem kazanmaktadır. Sözlüğü kullanacak kişilerin yaşları, eğitim durumları, meslek alanları, sözlüğü hazırlarken önemli olan ölçütler olduğu gibi sözlüğün türü de içeriğin düzenlenmesini farklılaştıran bir diğer önemli ölçüttür. Bunların yanı sıra sözlüklerde yalnızca *kelime listesi (word-list)*, *parçalı yapı (microstructure)* ve *bütüncül yapı (macrostructure)* değil, sözlüğün *bütün yapı'sına (megastructure)* dâhil olan *dış veriler (outside matters)* de sözlüğün amacına uygun hazırlanmalıdır. Kelime listesinden önceki bölüm, kelime listesi içinde bulunan ancak kelime listesine dâhil olmayan bölümler ve kelime listesinin sonunda yer alan bilgiler, sözlük incelenirken değerlendirilmesi gereken temel öğelerdir. Dolayısıyla sözlükler değerlendirilirken kapak sayfasından son sayfasına kadar her türlü ayrıntısı dikkate alınmalıdır.

Bu çalışmada, TBKKS tanıtılırken sözlüğün; sırasıyla tipolojisi, öne çıkan özellikleri, yapısı ve kullanımı ile ilgili bilgiler verilecektir.

⁴ http://tdk.gov.tr/index.php?option=com_bati&view=bati

3.1. Sözlüğün tipolojisi

Sözlük tanımında dikkat edilecek ilk ölçüt sözlüğün türünü doğru belirlemektir. Bunu belirlemenin birçok yararı vardır. Sözlüğün türü doğru belirlenirse, o sözlüğün içeriğinin ne olacağı da doğru bir şekilde irdelenebilir. Sözlüğe alınacak kelime listesi, maddelerin sayısı, madde başlarının nasıl tanımlanacağı, *parçacıl yapıda* hangi bilgi türlerinin olacağı, *dış verinin* hangi tür bilgileri içereceği *vb.* bilgilerin tümü sözlüğün türüne göre belirlenir. Sözlük hazırlayıcısının da bu noktaya özellikle dikkat etmesi gerekir. Hadebe'ye (2005: 11) göre sözlük, tipolojisinin sınırlılıkları dâhilinde incelenmek zorundadır. Kaldı ki sözlük hazırlayıcısı da sözlüğü hazırlamadan önce sözlüğün türünün ne olacağını, neyi içerip neyi içermeyeceğini iyi belirlemeli ve bu doğrultuda bir ihtiyaç analizi yapmalıdır. Kullanıcı ve sözlük ilişkisini, kullanıcının profilini, kısacası hedef kitleyi iyi tespit etmelidir. “Sözlük hazırlayıcıları bunu; *anket çalışmaları* (questionnaire surveys), *röportajlar* (interviews), *gözlemler* (observations), *tutanaklar* (protocols), *testler ve ödevler* (tests and experiments) ve *günlük dosyalar* (log files) ile tespit edebilmektedir” (Boz, 2015).

TBKKS, TDK'nin 1161. terim sözlükleri dizisinin 9. yayınıdır. Türü için tek dilli, genel amaçlı bir sözlük denebilir çünkü söz varlığı açısından bir bilim dalına ait terimleri içermemektedir. Ancak sözlük, yayıncı tarafından sehven terim sözlükleri dizinine dâhil edilmiştir. Sözlükte bütüncül yapıda listelenen kelimeler, çağdaş Türkçede sıkça kullanılan, Türkçeye yerleşmiş kelimelerdir. Türkçe, daha birçok dilden kelime alıntılanmış olsa da sözlüğün odak noktası, adında da belirtildiği gibi, yalnızca Batı kökenli kelimelerdir. Tanzimat öncesinde ve özellikle Tanzimat Dönemi'nde gerek Arapça ve Farsçadan gerekse Batı dillerinden Türkçeye geçmiş kelimeler için çok sayıda sözlük hazırlanmıştır. TDK tarafından hazırlanan TBKKS ise Türkçenin Tanzimat döneminden günümüze kadar Batı dilleriyle olan yoğun etkileşimi, özellikle çağdaş Türkçeyi de yansıtan madde başlarıyla sunması bakımından Türkçe için önemli bir boşluğu doldurmuştur.

3.1.1. Sözlüğün kaynakları

Sözlükte madde başları çoğunlukla edebi eserlerden seçilmiş olup, bunların yanı sıra taranan ve fişlenen eserlerde mektuplar, tiyatro eserleri, Ali Seydi'nin *Lugat-i Ecnebiye* adlı yine Batı dillerinden Türkçeye geçmiş kelimelerin listelendiği, yukarıda da bahsedilen sözlüğü, hatıralar, felsefi yazılar, denemeler *vb.* birçok kaynak bulunmaktadır. Dolayısıyla taranan eserlerin türleriyle ilgili bu çeşitlilik sözlüğü zenginleştiren önemli bir unsur olmuştur. Sözlük için taranan eserler, sözlüğün yayım tarihine çok yakın tarihlerde yayımlanan eserleri de kapsamaktadır. Taranan tüm eserler, sözlüğün *baş verisinde* (*front matter*) basım yılı ve yeri, yayınevi bilgisi ile birlikte listelenmiştir. Bu eserlerin bir kısmının, ilk yayımlandığı tarihten çok

sonraki baskıları taranmıştır. Bu tür eserlerde bazı yayınevlerinin ya da yazarın sadeleştirmeye gittiği görülebilmektedir. TBKKS’de sadeleştirilmiş eserler kullanılmışsa bunlar hangileridir, bunlara baş veride değinilmesinde yarar vardır. Eğer sadeleştirilmiş eser kullanılmamışsa bu da belirtilebilir.

3.2. TBKKS’nin öne çıkan özellikleri

Çalışmanın 1. bölümünde, TBKKS’den önce yayımlanmış sözlüklerden bahsedilmişti. Bu bölümde ise önceki yayımlanan sözlüklerle TBKKS’nin benzer ve farklı yönlerine - ulaşılabilenlerle sınırlı olacak biçimde- değinilecektir.

Tanzimat Dönemi, hem sözlükçülük hem de Batı dillerinin Türkçeye etkisi bakımından son derece önemlidir. Modern sözlükçülüğün başladığı bu noktada ve Batı’dan oldukça fazla sözcüğün alıntılandığı bu dönemde, Batı kökenli kelimeleri içeren birçok sözlük hazırlanmıştır. Bu sözlük hazırlama süreci Cumhuriyet Dönemi’nde de devam etmiş, hem Batı kökenli kelimeleri içeren hem de Batı kökenli kelimelere Türkçe karşılıklar öneren sözlükler hazırlanmıştır. TBKKS, “Ön Söz”ünde de belirtildiği gibi, yabancı kelimelere Türkçe karşılık bulmak amacıyla hazırlanmış bir sözlük değildir.

TBKKS’nin en önemli özelliklerinden biri, verdiği madde başlarının tümünün tanıklı olmasıdır. Yani her bir madde başının Tanzimat döneminden başlayarak günümüze dek, hangi eserlerde, hangi yılda geçtiği tanıklanmıştır. Dolayısıyla sözlüğün içerdiği madde başlarının Türkçede kullanılıp kullanılmadığıyla ilgili bir tereddüt bulunmamaktadır.

Bir diğer özelliği geniş kapsamlı olmasıdır. Tanzimat’tan günümüze, güncel bir içerik taşıyan bu sözlük, taranan eser çeşitliliği ve taranan metinlerin çağdaş eserleri de kapsamı açısından diğer sözlüklerden ayrılmaktadır. Özön’de (1961) de tanık tümceler bulunmakla birlikte her bir madde başının tüm anlamları için sınıflandırma yapılarak örnek verme tekniği yalnızca TBKKS’de bulunmaktadır. Bu özelliğiyle eser, anlam bilimsel bir amaca da hizmet etmektedir. Yabancı kökenli bir sözcüğün Türkçeye girdikten sonra ne gibi anlam daralması ya da genişlemesine uğradığı, hangi tür eserlerde kullanıldığı vb. bilgilere de bu sözlük ile erişilebilir.

3.3. Sözlüğün yapısı

“Basılı bir sözlük incelendiğinde, bu sözlüğün birçok farklı yapıya sahip olduğu görülür. Yapıların düzenlenişi ve içeriği, sözlüğün türüne ve içeriğine göre değişmekle birlikte her sözlükte mutlaka bulunan bazı temel yapılar vardır. Bu temel yapılar; *bütün yapı (megastructure)*, *bütüncül yapı (macrostructure)* ve *parçacıl yapıdır (microstructure)*. Elbette bu temel yapıları oluşturan alt yapılar vardır. Bu alt yapıların içeriği de yine sözlüğün türüne ve

kullanıcının ihtiyacına göre düzenlenir” (Aslan, 2014). Tür olarak tek dilli, genel amaçlı sözlük olarak belirlediğimiz TBKKS’nin yapıları ve alt yapıları bu bölümde incelenecektir.

3.3.1. Bütün yapı (Megastructure)

Bütün yapı, sözlüğün bileşenlerinin toplamıdır (Hartmann, James, 2002: 93). Yani sözlüğün tamamıdır. *Bütün yapı*; *bütüncül ve parçacıl yapıyı* da kapsayan bir üst yapıdır. *Bütüncül ve parçacıl yapı* ayrı başlıklarda incelenecektir. Ancak sözlükle ilgili genel bilgiler ve sözlüğün *dış verileri (outside matter)* bu bölümde incelenecektir.

TBKKS, 1639 sayfadan oluşmaktadır. TDK tarafından, 2015 yılında, Ankara’da basılmıştır. Sözlüğün ilk baskısıdır. Toplam 2000 adet basılmıştır. Tek cilttir. Cildin boyu 24 cm.’dir. 1161. terim sözlükleri dizisinden çıkan 9. sözlüktür. ISBN no’su 978-975-16-3126-8’dir. Eserin yayın, alıntı ve çeviri hakları TDK’ye aittir. Dağıtımını da yine TDK tarafından yapılmaktadır. Sözlük, bir komisyon tarafından hazırlanmıştır. Bu komisyonda yukarıda da belirtilen yazarlar (*bk. 2.*) yazarlar çalışmıştır. Prof. Dr. Recep TOPARLI ve TDK uzmanı Süveyda YAMAN tarafından metin denetimi yapılmıştır. Kapak ve sayfa tasarımları Dilek ŞERBETÇİ’ye aittir.

Sözlükte *bütüncül ve parçacıl yapıya* dâhil olmayan yapılar *dış veri* olarak adlandırılmaktadır. Bu yapıların tümü *dış veri (outside matter)* olarak adlandırılmaktadır. *Dış veriler*; kelime listesinin öncesinde bulunan *baş veri (front matter)*, kelime listesiyle birlikte bulunan *iç veri (middle matter)* ve kelime listesi tamamlandıktan sonra yer alan *son veridir (back matter)*. Elbette tüm bu veriler de sözlüğün türüne göre farklılaşmaktadır. Sözlükte *bütüncül yapı* dışında kalan bilgiler şunlardır: *Baş veri (front matter)* olarak; kapağı, kapak içi bilgileri, ön sözü, sözlük için taranan eserler listesi; *iç veri (middle matter)* olarak kelime listesinin içindeki sayfa numaraları, *kelime buldurucu (catchword)*’lar, sayfaların sağ boşluğunda yer alan, sözlükte hangi harfte olduğunu gösteren yardımcı işaretler bulunmaktadır. *İç veride* herhangi bir çizim, fotoğraf, harita *vb.* görsel bulunmamaktadır. Her bir maddede verilen örnekler bölüm işareti (§) (section sign) işaretiyle gösterilmiştir. *Son veri (back matter)* olarak ise sözlükte herhangi bir bilgi bulunmamaktadır.

Baş veride verilen bilgiler, kullanıcı-sözlük hazırlayıcısı arasında bir köprü görevi görmeli, TBKKS’nin kullanıcılar tarafından nasıl doğru ve etkili kullanılacağına dair önemli bilgiler içermelidir. Sözlüğün nasıl kullanılacağıyla ilgili bilgiler ve sözlükte kullanılan bazı kısaltmalar ve imlerin *baş veride*, *kullanım kılavuzu (user’s guide)* gibi ayrı bir başlık altında verilmesi daha uygun olabilirdi.

3.3.2. Bütüncül yapı (Macrostructure)

Bütüncül yapı, kelime listesini oluşturan maddelerin arasındaki ilişkiyi ve düzenlemeyi gösteren terimdir (Svensén, 2009: 368). *Bütüncül yapı*, sözlük hazırlayıcısının veya kullanıcısının aradığı maddeyi bulabilmesi için yol gösteren bir kılavuz gibi görülebilir. “Sözlükte merkez bileşende verilen kelime listesinin nasıl konumlandırıldığı ya da sıralandığı bilgisi *bütüncül yapı* sayesinde elde edilir” (Hartmann, James, 2002: 91). TBKKS’nin *bütüncül yapısı*yla ilgili kısaca şu bilgiler verilebilir: Sözlükte toplam 6.634 madde başı bulunmaktadır. Madde başları A’den Z’ye alfabetik düzende verilmiştir. Madde başları, “Ön Söz”de belirtildiği üzere, eserlerde geçtiği biçimiyle alınmıştır. Bu yüzden bir kavram, birden fazla madde başı olabilmektedir. Örneğin;

absent Fr. *Absinthe* Pelinle kokulandırılmış sert bir içki: §

“Masaların üzerindeki bardakların birçoğu beyaz buzlu *absent* sularıyla buğulanıyor.” –Ruşen Eşref Ünaydın, C. XII, 56.

absinthe Fr. *Absinthe* Absent: §“Saniyen ‘*absinthe*’den başlayıp konyağa kadar iştretlerin envasına tiryaki olduğundan henüz inbisat edecek olan vücudunu yıkar, bitirir.” –Ahmet Midhat Efendi, Paris’te Bir Türk, 434.

Bu tür aynı kavramların farklı madde başlarında tekrar ele alınması, sözlükte bir çapraz gönderim sistemini doğurmuştur. Sözlükteki çapraz gönderim sistemine 3.4.’te ayrıntılı biçimde değinilecektir.

3.3.3. Parçalı yapı (Microstructure)

Bütüncül yapının en küçük birimi *parçalı yapı* (*microstructure*) olarak adlandırılmaktadır. *Parçalı yapı*daki bilgiler, sözlüğün türüne göre değişmekle birlikte, biçimle ilgili ve anlamla ilgili bilgiler olmak üzere ikiye ayrılır. Biçimle ilgili bilgiler; *yazım*, *sesletim*, *dil bilimsel bilgi*, *kelime türü bilgisi*; anlamla ilgili bilgiler ise *tanım*, *köken bilgisi*, *kullanım etiketi*, *örnek*, *çapraz gönderim vb.*’dir (Aslan, 2014).

TBKKS’de *parçalı yapı* incelendiğinde koyu renkli dizilmiş madde başının Türkçedeki yazımıyla birlikte sırasıyla köken bilgisi, sözcüğün orijinal (alıntılı olduğu dildeki) yazım bilgisi, tanım bilgisi ve her bir tanım bilgisi için tanımlayıcı örnek(ler) yer alır. Bu bilgiler ve sıraları tüm madde başlarında aynı biçimde verilmiştir. 3.3.2’de bahsedilen farklı yazımlı ancak eş anlamlı madde başlarında ise “Ön Söz”de: “Taranan metinlerde aynı alıntının birden fazla yazımı ile karşılaşıldığı durumlar da olmuştur. Bunlardan biri söylenişe bağlı ve Türkçede yaygınlaşmış biçimken, diğeri özgün yazıma dayanan bir örnek olabilmektedir. Edebî

metinlerimize yansıyan her iki yazım da ayrı madde başları olarak gösterildi. Alıntının anlamı Türkçede yerleşik yaygın biçime verildi, diğeri tümcelerle örneklendirilerek yaygın biçime gönderildi.” şeklinde belirtilmiştir. Madde başının birden fazla anlamı varsa, bunlar numaralandırılmıştır.

Yanı sıra TBKKS’yi benzeri diğeri sözlüklerden ayıran önemli bir özelliği, maddede, madde başının her bir anlamı için tanık tümce vermesidir. Bu özelliğinin, çok sayıda eserin taranması ve aynı kavram için birçok örnek tümceye rastlanması, dolayısıyla anlam farklılıklarının ve bağlamla ortaya çıkan anlamların doğru tespit edilmesinden kaynaklandığı muhakkaktır. Anlam farklılıklarının her biri rakamlarla gösterilmiş ve bu rakamlar da koyu renk dizilmiştir. Verilen örnek tümce sayısının kullanım sıklığına göre mi belirlendiği, tüm örneklerin mi verildiği ya da her bir madde başı ve farklı anlamlar için belirli sayıda ya da oranda mı tanık tümce verildiği belirsizdir. Bununla ilgili *baş veride* de bilgi bulunması çok yararlı olurdu. Örneğin, **fatura** maddesinde madde başının 2 farklı anlamı verilmiş, birinci anlamı için 16 tanık tümce, 2. anlam için ise üç tanık tümce verilmiştir. Yine **kilise** maddesi için üç anlam verilmiş ve ilk anlamla ilgili toplam 47, ikinci anlamla ilgili ise 6 tanık tümce verilmiştir. Üçüncü anlamla ilgili ise 1 tanık tümce bulunmaktadır. Sözlük incelendiğinde birinci anlamdan sonraki anlamlara doğru verilen tanık tümcelerde tutarlı bir azalma olduğu görülmüş ve kullanım sıklığının maddede verilen anlam sırasını etkilediği gözlemlenmiştir. Nitekim sözlüğün hazırlayıcılarından Boz’da (2009: 156) da bu tahminin doğrulandığı görülür. Ancak yine de tanık tümce sayısının ve anlam sıralamasının neye göre verildiği, bu sözlük türünde önemli olduğundan, bu bilginin de baş veride belirtilmesi çok yararlı olurdu.

3.4. Sözlüğün kullanımı

Sözlük, kullanıcıların ihtiyacını en kısa sürede ve en kolay yoldan giderebilme özelliğine sahip olmalıdır. Dolayısıyla bir sözlük hazırlanırken bu ölçütlere de dikkat edilmesi gerekmektedir.

TBKKS, ana dili Türkçe olan konuşuculara yöneliktir. Sözlükte yer alan madde başları, Türkçe konuşucularının günlük hayatta, kitap, gazete, dergi vb. okurken sıklıkla karşılaşılabileceği Batı kökenli kelimeleri içermektedir. Sözlükte yer alan madde başları herhangi bir bilim koluna ya da disipline ait terminoloji değildir. Nitekim sözlük için seçilen madde başları da roman, öykü, eleştiri, felsefi vb. kitaplardan taranarak bir araya getirilmiştir. Dolayısıyla sözlük, genel amaçlı bir sözlüktür.

Sözlüğün *parçacıl yapıları*, madde başlarının tanımları ve verilen bilgi, sözlüğün amacına uygun ve açıktır. Alanında yazılmış diğeri sözlüklerden en önemli farkı, verilen madde

başlarının tanık tümceleri olduğu için tanımlar kısa ve öz verilmiştir. Verilen her bir anlamın tanık tümcesi, hangi kitabın kaçınıcı sayfasında geçiyorsa, bu bilgi de tanık tümcenin hemen sonrasında verilmiştir. Taranan eserlerle ilgili künye bilgisi de “Ön Söz”de verilmiştir.

Farklı yazımdan kaynaklanan, aynı sözcüğün birden fazla kez madde başı olmasında *çapraz gönderim (cross-reference)* sistemi oldukça önemlidir. TBKKS'nin “Ön Söz”ünde de taranan örnek tümcelerin, yazarların eserlerindeki özgün biçimleriyle verildiği, yazım farklılıklarının aynen korunduğu belirtilmiştir (s. 7). Dolayısıyla aynı kavramın farklı yazımları, ayrı madde başları olarak düzenlenmiştir ve tanık tümceler de farklı yazımlara göre düzenlenmiştir. Bu düzenlemede de sözlükteki aynı diğer kavrama yönlendirmek amacıyla çapraz gönderimler kullanılmıştır. TBKKS'de *çapraz gönderim* yapılırken herhangi bir im (*bk.* gibi ya da herhangi bir simge) kullanılmamış, ilgili maddeye yalnızca tanım bilgisiyle gidilmesi sağlanmıştır.

Bazı madde başlarında üst karakter ile bilgi verilerek (ör. *absent*¹), kullanıcı, Türkçede yaygın olarak kullanılan biçime yönlendirilmiştir. Bu yönlendirme tek yönlü yapılmıştır. Yani yaygın biçimden diğer kullanımlara gidilmesini sağlayacak herhangi bir yönlendirme kullanılmamıştır. Dolayısıyla Türkçenin yazım tarihini araştıracaklar için yararlı olabilecek bu bilgiye ulaşmak güç olacaktır. Ayrıca bu yöntemle ilgili bilgi de yine *kullanım bilgisi (user's guide)* bölümünde daha detaylı verilebilirdi.

Sözlüğün Genel Ağ'da, çevrim içi ortamda da yer alıyor olması sözlüğün kullanımını ve sözlükten yararlanmayı en üst düzeye çıkarması açısından oldukça önemlidir. Nitekim günümüzde çevrim içi elektronik sözlükler, basılı sözlüklere oranla çok daha yaygın kullanılmaktadır. Yukarıda da belirtildiği gibi, sözlüğün basılı hâli yayımlanmadan çok önce, 2007 yılında sözlük TDK'nin Genel Ağ sayfasında yayımlanmaya başlanmıştır. Yayına girdikten sonra yedi kez güncellendiği ve güncellenmeye devam edildiği de sayfada belirtilmiştir. En son ne zaman güncellendiği ve en son hâlinde kaç madde başının olduğu gibi bilgiler verilmemekle birlikte bu bilgilerin de sayfada sürekli verilmesi oldukça önem taşımaktadır.

4. Sonuç

TBKKS, yayımlandığı tarihe kadar çıkmış birçok güncel eser (hatıralar, felsefi yazılar, denemeler, romanlar, hikâyeler vd.) taranarak hazırlanmıştır ve taranan bu eserlerden tanık tümceler içermektedir. Bu özellikleri de sözlüğün telif olmasını sağlamıştır. Ancak, sözlüğün yeni basımlarında da bu güncel özelliğini koruması için yeni çıkan eserlerin, metinlerin, kitapların sürekli taranarak madde başı sayısının artırılması, sözlüğün zenginleşmesine büyük katkıda bulunacaktır.

Yukarıda da değinildiği gibi günümüzde elektronik sözlükler, basılı sözlüklere oranla daha sık kullanılmaktadır. Dolayısıyla TDK'nin Genel Ağ sayfasında, sözlükler sekmesinde de yayımda olan sözlüğün, yeni basımı beklenilmeksizin bu sayfadan sık aralıklarla güncellenmesi, sözlüğe olan ilginin daha da artmasını sağlayacaktır.

Tüm bu özellikleriyle *TBKKS*, ciddi bir emekle hazırlanmış ve kullanıcı yararına sunulmuş, oldukça önemli bir eserdir.

Kaynaklar

- AKÇAY, Y. (2011). Doğuda ve Batıda Sözlükçülüğün Gelişimi ve Osmanlı Dönemi Sözlük Metinlerine Genel Bir Bakış. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları Dergisi*, Dil ve Edebiyat Derneği Yayınları, 4, 281-333.
- ASLAN, E. (2014). Sözlükleri Oluşturan Temel Yapılar (Terim ve Tanım Denemeleri). *I. Uluslararası Sözlük Bilimi Sempozyumu, (Yayımlanmamış Bildiri)*, Sakarya.
- BOZ E. (2015). Kullanıcı ve Sözlük İlişkisi, *Erdem Dergisi*, 69, 41-52.
- BOZ, E. (2009). Çağdaş Türkçe Sözlüklerde Çokanlamlı Madde Başlarındaki Anlamların Sıralanma Sorunu: 'Klasik Örneği'. *Turkish Studies*, 4(8), 146-158.
- BOZ, E. (2013). Edilgen ve Etken Sözlükler Bağlamında Türk Dilinin Gelişim Sürecine Bir Bakış, *Elginkan Vakfı I. Türk Dili ve Edebiyatı Kurultayı Bildirileri*, 79-90.
- ÇÖĞENLİ, M. S. (2001). Eski Harflerle Basılmış Türkçe Sözlükler Kataloğu, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, 5, 7-8, İstanbul, 99-134. <http://www.os-ar.com/modules.php?name=Encyclopedia&op=content&tid=501437> (Erişim Tarihi: 16.01.2016)
- EMİNOĞLU E. (2010). Türk Dilinin Sözlükleri ve Sözlükçülük Kaynakçası. Sivas: Asitan Yayıncılık.
- ERCİYAS, O. (2011). Osmanlı'da Batı Dillerine Ait Sözlükler. *LAÜ Sosyal Bilimler Dergisi*, Aralık-2011.
- GÜLSEVİN, G. (2011). Türk Dil Kurumunun Türkçede Batı Kökenli Kelimeler Sözlüğü. *Türk Dili, Dil ve Edebiyat Dergisi*, 712, 299-308.
- HADEBE, S. (2005). Improving Dictionary Criticism in Ndebele, *Journal of African Lexicography*. http://ir.uz.ac.zw/jspui/bitstream/10646/28/3/Hadebe_Dictionary_Criticism.pdf (Erişim Tarihi: 16.01.2016).
- HARTMANN, R.R.K., JAMES, G. (2002). *Dictionary of Lexicography*, London: Routledge.
- KARAAĞAÇ, G. (2015). *Türkçenin Alıntılar Sözlüğü*, Ankara: Akçağ Yayınları.
- PARLATIR, İ. (?). Türkiye Türkçesinin Tarihi Sözlükleri. <http://turkoloji.cu.edu.tr/ESKI%20TURK%20DILI/8.php> (Erişim Tarihi: 16.01.2016)
- SARI, M. (2011). Lugat-ı Ecnebiyye. *Dil ve Edebiyat Araştırmaları*, 4, 359-456.
- SVENSÉN, B. (2009). *A Handbook of Lexicography The Theory and Practice of Dictionary-Making*, Cambridge: Cambridge University Press.
- YAVUZARSLAN, P. (2009). *Osmanlı Dönemi Türk Sözlükçülüğü*, Ankara: Tiydem Yayıncılık.